

насамперед історії свого роду. Однак у контексті останніх вплетені й яскраві нариси буденного господарського та громадського життя, звичаїв, традицій, обрядовості, виникнення рідних селищ, ходу Столипінської реформи, діяльності освітніх, земських установ, відлуння Першої світової війни тощо. Викладені з позицій досліджуваної спільності інтерпретації проявів соціального дозволяють відтворити не лише структуру свідомості, світогляду, мотиваційної моделі, а й загальні риси образу й портретів селянства.

Упорядковані збірки з усної історії Степової України є результатами експедиційних соціально-історичних досліджень. Складені відповідно до змісту тематичних блоків розробленого фахівцями запитальника, вони являють собою структуровані відповіді респондентів-селян із таких селищ Запорізької області, як Новогупалівка, Антонівка, Петро-Михайлівка, Водяне, Скельки, Велика Білозерка, Верхня Терса, Іванівка, Дніпровка, Матвіївка, Петро-Свистунове та ін. Інформація стосовно соціальної трансформації селянства є розпорошеною й набуває значущості лише за умов використання ретроспективного методу. Внаслідок певного розриву пам'яті поколінь, що виник під впливом важелів аграрної політики та ідеології радянської доби, зановані інтерв'ю хронологічно охоплюють період минулих 80-100 років. Фрагментарність, викривлений характер відомостей про соціальний бік життя південноукраїнського селянства другої половини XIX – початку XX ст. пояснюється ще й інтенсифікацією урбанізаційних процесів, маргіналізацією сільського населення, поширенням цінностей перехідного суспільства.

Враховання означених факторів лише підсилює наукову цінність зафіксованих у матеріалах з усної історії згадок. За допомогою останніх можна, хоча й частково, реконструювати елементи традиційного світогляду й самосвідомості селянської спільності. До того ж, аналіз текстів більшості опублікованих й розшифрованих інтерв'ю її нащадків дозволяє висунути гіпотезу про випробувану часом стійкість соціальної психіки українців.

Таким чином, рівень репрезентативності наративних джерел із соціальної історії південноукраїнського селянства другої половини XIX – початку XX ст. є достатньо високим. Залучення їх до наукового дослідження дозволяє розкрити такі аспекти теми, як інституціональні засади регламентації соціального повсякдення селянства, риси його соціального образу та портретів, сутність буденних соціальних норм та цінностей на селі. Наративні документи та матеріали стали б у нагоді в процесі реконструкції соціальної психіки й історичних форм соціальної самоорганізації сільського населення Півдня України. Втім, їх інформативні можливості є недостатніми для аналізу мікросоціальної статистики та динаміки в середовищі сільського населення.

1. Новицький Я. П. Народная память о Запорожье: предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине 1875 – 1905 г. / Я. П. Новицкий. – Рига : Сприндигис, 1990. – 118 с.

2. Новицький Я. Твори: в 5 т. Т. 2 / Я. П. Новицкий. – Запоріжжя: ІІІ «АА Тандем-У», 2008. – 440 с.

3. Новицький Я. Твори: в 5 т. Т. 3 / Я. П. Новицкий. – Запоріжжя: АА Тандем-У, 2009. – 460 с.

4. Яворницький Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Ч. 1 / Д. И. Яворницький. – СПб., 1888. – 354 с.

5. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. Ч. 1: Очерки Днепра / А. Афанасьев-Чужбинский. – СПб., 1861. – 466 с.

6. Рудченко И. Я. Чумацкие народные песни / И. Я. Рудченко. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1874. – XIII+263 с.

7. Харузин Н. Н. Сборник сведений для изучения быта крестьянского населения России. Вып. 1 / Н. Н. Харузин. – М.: Тип. А. Левенсон и Кс, 1889. ж 406 с.

8. Кащенко А. Оповідання про Великий Луг Запорізький / А. Кащенко. – Дніпропетровськ: Просвіта, 1990. – С. 48.

9. Августинович Э. По селениям и колониям в Новороссии / Э. Августинович. – СПб., 1882. – 72 с.

10. Чубинский П. П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии / П. П. Чубинский // Записки Император. Русского Геогр. О-ва по отд-нию Этнография. – СПб., 1868. – Т. II. – С. 74.

11. Энгельгардт А. Н. Из деревни: 12 писем: 1872 – 1887 / А. Н. Энгельгардт. – М.: Мысль, 1987.

12. Мемуари та щоденники. Ч. 1. Джерела з історії Південної України. – Т. 5, кн. 1. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – 427 с.

13. Мемуари та щоденники. Ч. 1. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – 484 с. – (Джерела з історії Південної України. Т. 5, кн. 1).

14. Мемуари та щоденники. Ч. 1. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – 542 с. – (Джерела з історії Південної України. Т. 5, кн. 2).

15. Мемуари та щоденники. Ч. 2. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2006. – 632 с. – (Джерела з історії Південної України. Т. 9).

16. Усна історія Степової України. Т. 1: Запорізький край / [голов. ред. А. Бойко]. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 516 с.

17. Усна історія Степової України. Т. 2: Запорізький край / [голов. ред. А. Бойко]. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 512 с.

18. Усна історія Степової України. Т. 3: Запорізький край / [голов. ред. А. Бойко]. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 492 с.

19. Усна історія Степової України. Т. 7. ж Запоріжжя, 2009. – 388 с.

20. Усна історія Степової України. Т. 9. – Запоріжжя, 2010. – 412 с.

21. Усна історія Степової України. Т. 5. – Запоріжжя, 2008. – 560 с.

22. Усна історія Степової України. Т. 6. – Запоріжжя, 2008. – 562 с.

23. Усна історія Степової України. Т. 8. – Запоріжжя, 2010. – 362 с.

О.М. Тараненко

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ВИВЧЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ УРЯДІВ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1917 – 1920 РР.)

Досліджено джерельну базу, яку можна залучити, вивчаючи історіографію аграрної політики республіканських урядів у роки української революції 1917 – 1921 рр. Виокремлено основні групи історіографічних джерел, з'ясовано характерні риси та інформативну насиченість кожної з них.

Ключові слова: історіографічне джерело, класифікація джерел, аграрна політика.

The article studies the source base which can be used in the study of historiography of agricultural policy of republican governments. Main groups of historical sources were selected, features and their informative were founded.

Key word: historiographical source, classification of sources, agriculture policy.

Дослідження аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. в умовах незалежності України зазнало певних змін, порівняно з попередніми періодами розвитку української історіографії, і надалі привертає увагу дослідників. Це актуалізує вивчення наявного історіографічного доробку із тим, щоб окреслити коло питань, які потребують подальшого вивчення. У зв'язку з цим варто визначитися, на яких же джерелах може базуватися така робота.

Історіографічні дослідження, як і будь-які інші, можуть виконати своє функціональне призначення лише тоді, коли ґрунтуються на репрезентативній джерельній базі. Щодо самого поняття «історіографічне джерело», то провідні вітчизняні історіографи дають дуже схожі визначення. М. Варшавчик до історіографічних джерел зараховує ті, які містять відомості про розвиток історичних знань, напрямів їх збагачення [1, 26]. І. Колесник історіографічним джерелом називає специфічну групу джерел, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас є результатом цього процесу. Той самий текст наративного чи документального характеру може бути історичним та історіографічним джерелом. Історіографічним джерелом цей текст стає у процесі історіографічного дослідження, під час вивчення загального чи локального історіографічного процесу, певного напрямку, школи в системі історичної науки, творчої діяльності конкретного історика [2, 36].

Історіографічні джерела потребують певної класифікації. «Але універсальну схему класифікації історіографічних джерел, – як справедливо зазначив в одній з своїх праць професор М. Варшавчик, – виробити неможливо: вони різні для кожного етапу розвитку історичної науки» [1, 26]. Групування історіографічних джерел завжди залежить від теми дослідження.

Взявши до уваги найновіші у вітчизняній науці класифікаційні схеми джерел із історії України [1, 26; 2, 37 – 38; 3, 114 – 118], враховуючи специфіку дослідження, а також беручи до уваги, що універсальної системи класифікації джерел не існує, джерельний комплекс класифікуємо за видовим принципом. Керуючись ним, можна виокремити 7 основних груп джерел із української історіографії аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр.:

- 1) документальні джерела й офіційні матеріали;
- 2) узагальнювальні дослідження з історії України, аграрної історії України, Української революції 1917 – 1920 рр.;
- 3) монографії, дисертації, автореферати дисертацій, присвячені аграрній політиці республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. та дотичним до цієї теми питанням сучасних українських авторів;
- 4) наукові статті;
- 5) довідкова, науково-популярна, навчальна література;
- 6) статті та брошури;
- 7) матеріали наукових зібрань: «круглих столів», конференцій, конгресів, симпозиумів.

Першу групу становлять документальні джерела й офіційні матеріали, які відклалися під час діяльності

всіх гілок і органів влади та управління, їхніх вертикалей, політичних партій, а також громадських об'єднань і організацій. Це найбільша за обсягом і повнотою свідчень група джерел, яка безпосередньо віддзеркалює процес формування цих інституцій, їхню діяльність, пов'язану з утворенням і функціями органів влади і управління, їхньою законотворчою і виконавчою діяльністю, внутрішньою і зовнішньою політикою республіканських урядів. До цієї групи зараховуємо брошури, тематичні видання, в котрих друкувалися програмні документи політичних партій, партійні та урядові звернення до населення, тематичні збірники документів із окремих сфер життя тогочасного українського суспільства, наприклад із аграрного питання [4].

Серед документальних джерел, що випускалися дослідниками діаспори, а з проголошенням у 1991 р. незалежності України і вітчизняними істориками, домінують тематичні збірники документів. Варто зазначити, що такі публікації охоплюють далеко не всі аспекти теми. Задовільною можна вважати практику випуску тематичних збірників документів, присвячених історії українських конституційних актів. Ця робота була розпочата істориками діаспори і успішно продовжується вітчизняними дослідниками [5; 6; 7]. Окремі збірники документальних матеріалів мають універсальний характер, тому що включають в себе значний перелік джерел, об'єднаних не тематикою, а лише хронологічною послідовністю їх появи [8; 9].

У документальних виданнях, що стосуються українського державотворення 1917 – 1920 рр. найкраще, на нашу думку, представлено політичну історію. Перші великі збірники документів цього плану, густо переплетені коментарями, – це чотири томи П. Христока під назвою «Замітки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр.» [10]. Документальний характер мають два томи з запланованого багатотомного видання О. Доценка «Літопис української революції» [11].

Великим здобутком української історіографії став вихід тритомника «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали» [12], підготовленого вченими української діаспори, а також нового його дев'ятитомного видання вже в незалежній Україні під назвою «Тисяча років української суспільно-політичної думки» [13], підготовленого спільними зусиллями діаспорних та вітчизняних вчених. Основний пласт документальних свідчень про Українську революцію 1917 – 1920 рр. опублікований у багатотомних збірниках «Українська Центральна Рада» [14], «Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки. 1918 – 1920» [15], «Західноукраїнська Народна Республіка» [16].

Документальні збірники орієнтують науковців на вивчення тих питань, які замовчувались або фальсифікувались за радянської доби. Проте сучасну практику їх публікацій не можна вважати задовільною, а тому активізація цієї діяльності залишається актуальною.

Другу групу історіографічних джерел становлять наукові праці узагальнювального характеру. Їхнє значення визначається синтетичним характером, широкими географічними або хронологічними

межами дослідження, широкою палітрою джерельної бази, узагальненням тенденцій розвитку історичної науки. Узагальнювальні дослідження є своєрідним підсумком розвитку історіографії, оскільки вони відображають основні етапи та характерні риси формування історичних знань взагалі, з конкретних проблем зокрема. Узагальнювальні багатотомні дослідження – певний підсумок у роботі істориків, у них зафіксовано методологічні та тематичні пріоритети дослідників на певному історіографічному етапі [17, 18]. Вони дозволяють визначити місце, яке відводилося вивченню аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. у цілісній конструкції історичного процесу, як історики розуміли, визначали, трактували зміст, сутність, наслідки цієї політики. Як правило, вони виходять за загальною редакцією провідних фахівців із певної проблеми.

Цілий ряд аспектів нашої теми відображено у багатотомних дослідженнях, присвячених історії України загалом, аграрній історії України, Українській революції 1917 – 1920 рр. тощо. Це, зокрема, багатотомні праці з історії УРСР [18; 19], Історії українського селянства [20] та інші. Значення таких фундаментальних праць, виданих за радянської доби, певною мірою знівельовано штучними прогалинами і не завжди адекватними оцінками та висновками.

З узагальнювальних праць, виданих у період незалежності України, найбільшу увагу привертає двотомна «Історія українського селянства» [21]. У ній по-новому, порівняно з виданням 1967 р., висвітлено важливі події в історії селянства, зокрема Українська революція. Привертає увагу і двотомна історія України під редакцією академіка НАН України В. Смолія [22]. У ній викладено справді нове бачення (відповідно до заявленої другої назви) багатьох проблем історії України, насамперед тих, що стосуються національного державотворення 1917 – 1920 рр. Осягненню загальних тенденцій революційних процесів, що мали місце в Україні на початку ХХ ст., сприяє шеститомна «Політична історія України ХХ століття» [23].

Історіографія теми нещодавно поповнилася узагальнювальними історичними нарисами, в яких досліджено державотворчу діяльність лідерів українського національно-визвольного руху 1917 – 1920 рр.: ґрунтовні праці С. Литвина [24] та О. Реєнта [25].

Монографічні дослідження є основним каналом розвитку науки і, зокрема, найбільш поширеним видом історіографічних джерел. Зумовлено це тим, що вони присвячені конкретній проблемі. Їхня цінність полягає у тому, що вони інформують про рівень розвитку історичної науки, ґрунтовність наукового осмислення історичних та історіографічних питань. Монографія є свідченням фаховості історика, її зміст демонструє методологічний інструментарій дослідника, джерельне забезпечення викладу матеріалу, висновків і узагальнень [17, 19].

У монографіях радянських авторів висвітлено окремі аспекти аграрної політики республіканських урядів. Остання вивчалася у контексті загального процесу будівництва соціалізму під кутом зору

керівної ролі КПРС [26; 27; 28]. На відміну від цього більш якісно виглядає праця Р. Ляха [29], в якій, зокрема, комплексно досліджено і аграрну політику республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. ґрунтовністю вирізняється дослідження діаспорного дослідника І. Витановича, яке безпосередньо стосується аграрної політики українських урядів революції й визвольних змагань 1917 – 1920 рр. [30].

Останніми роками з'явилися праці, в яких мова йде про весь період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Це, зокрема, монографії В. Вериги [31], В. Солдатенка [32], О. Реєнта і О. Рубльова [33], В. Литвина [34]. Сучасними підходами до постановки проблем, високим рівнем виконання дослідження вирізняється монографія В. Капелюшного [35]. Цінним джерелом інформації в контексті окресленої нами теми дослідження є колективна монографія Н. Ковальнової, С. Корновенка, Б. Малиновського, О. Михайлюка, А. Морозова, присвячена аналізу аграрного законодавства, проведенню перетворень у сфері землеволодіння та землекористування в українському селі різними політичними силами періоду національно-демократичної революції [36].

Як і монографії, розвитку історіографії сприяють дисертації та автореферати дисертацій. Їхній аналіз як історіографічного джерела дозволяє ґрунтовно та комплексно розкрити процес освоєння істориками складної та багатогранної аграрної проблематики, наприклад аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр.

В незалежній Україні спостерігається посилений інтерес до вивчення аграрної проблематики на дисертаційному рівні. Аграрне питання за доби Української революції 1917 – 1920 рр. не є винятком. Дисертація Н. Ковальнової «Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.)» стала одним із перших комплексних досліджень цієї важливої й складної теми [37]. Цінним джерелом для вивчення нашої теми є дисертації І. Шпекторенко [38], Г. Пітика [39] та інших. Дотичною до нашої теми є дисертація В. Борисова [40].

Важливим історіографічним джерелом для вивчення історіографії теми у минулому та на сучасному етапі є наукові статті. За своїм джерельним значенням їх можна зіставити з монографіями. Історіографічна цінність цієї групи джерел зумовлена чітко окресленим проблемним характером, узагальненням фактичного матеріалу, високим ступенем оперативності введення до наукового обігу напрацьованого доробку, створенням підґрунтя для подальшої підготовки монографій.

Достатньо вичерпне уявлення про останні досягнення в аграрній історії України періоду революції 1917 – 1920 рр. дають наукові статті, розміщені у таких республіканських та регіональних фахових виданнях із історії, як «Український історичний журнал», «Вісник Київського державного лінгвістичного університету» (серії «Історія, Економіка, Філософія»), «Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету», «Історичні і політологічні дослідження» – видання історичного факультету Донецького національного

університету, «Український селянин» – збірник наукових праць, що видається спільно Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького та Інститутом історії України НАНУ, та в інших поважних часописах. Вони оперативніше за книжкові видання відображають багатогранність сучасної історіографічної думки, накопичення знань із актуальних проблем аграрної історії України періоду революції 1917–1920 рр.

Невід'ємним складником історіографічної джерельної бази є довідкова, науково-популярна, навчальна література. Особливість цього різновиду історіографічних джерел зумовлена їх призначенням, специфікою створення і характером викладу матеріалу.

Ця група історіографічних джерел дозволяє, по-перше, оцінити методологічні орієнтири, яких дотримуються автори в ту чи іншу добу історичного розвитку України; по-друге, вона відображає стан історичної науки на момент створення підручників, довідників, рівень дослідження конкретних проблем на той час. Наприклад, підручник «Історія Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс» витримав понад 300 видань, загальним тиражем близько 43 млн. примірників. За влучним висловом російського історика Д. Волгогонова, «...ця збірка сталінських догматів стала таким же обов'язковим підручником життя для населення СРСР, як Коран – для мусульманських фундаменталістів» [41, 7].

Інформаційні можливості зазначеної групи джерел зумовлені її функціональним призначенням: у них поєднано принципи науковості та доступності, вони впливають на формування суспільної історичної свідомості. Водночас не варто перебільшувати значення цієї групи джерел, оскільки інформація, подана в них, є стислою, узагальнювальною, подекуди навіть схематичною [17, 19–20].

Окрему групу історіографічних джерел, аналіз котрої сприяє цілісному відтворенню історіографії з історії аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917–1920 рр., є матеріали наукових зібрань: круглих столів, конференцій, конгресів, симпозіумів. Інформаційне значення наукових форумів для розвитку науки, для постановки нових проблем, розгортання наукових обговорень і дискусій незаперечне.

До ювілейних дат Української революції 1917–1920 рр. відбуваються науково-практичні конференції. Так, у 2007 р. Україна відзначала 90-річчя подій Української революції і протягом року силами провідних установ Національної академії наук України, центральних і регіональних вищих навчальних закладів було проведено низку наукових зібрань присвячених складній та багатоплановій проблемі історії революції. Матеріали цих зібрань опубліковано у таких збірниках: «Українська народна республіка – 90 років з дня проголошення» [42], «Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття» [43], «Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1920 рр.» [44].

Особливу цінність становлять збірники за результатами роботи наукових зібрань, спеціально присвячених аграрній історії України. Стосовно цього

увагу привертають ті, що є систематичними, стали своєрідною історіографічною традицією: Всеукраїнські симпозіуми з проблем аграрної історії та «Гуржіївські історичні читання», що проводяться Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького та Інститутом історії України НАНУ; «Українське державотворення: проблеми і сучасність» – міжвузівська наукова конференція, ініціативу у проведенні якої виявив Луцький інститут розвитку людини університету «Україна»; «Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан» – Всеукраїнська науково-практична конференція, організована істориками Кам'янець-Подільського національного університету, та багато інших.

Запропонована модель класифікації джерел із історіографії аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917–1920 рр. має важливе науково-пізнавальне і прикладне значення, оскільки, з одного боку, дає досить повне уявлення про наявність основних груп джерел, їхню структуру, репрезентативність та інформаційний потенціал, а з іншого – служить ключем для продовження пошукової та археографічної роботи.

Таким чином, історіографічна джерельна база з аграрної політики республіканських урядів періоду революції та громадянської війни 1917–1920 рр. включає всі основні групи носіїв історіографічної інформації. Вона дозволяє комплексно простежити зародження, розвиток і збагачення знань про аграрну політику республіканських урядів, визначити послідовність і вичерпність дослідження ключових аспектів теми, з'ясувати недостатньо або ж зовсім не вивчені питання. Успішно й об'єктивно дослідити цю тему можна лише на основі залучення, системного і критичного опрацювання джерел усіх груп.

1. Варшавчик М. Джерелознавство історії України: Довідник / М. Варшавчик. – К., 1998. – 211 с.
2. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття) / І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 254 с.
3. Калакура Я. Класифікація джерел з історії України / Я. Калакура // *Історичне джерелознавство* / Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
4. Клуний Г. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за часів революції на Україні / Г. Клуний. – Х., 1926. – 180 с.
5. Конституційні акти України, 1917–1920: Невідомі конституції України. – К.: Генеза, 1992. – 269 с.
6. Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто, 1964. – 186 с.
7. Слюсаренко А., Томенко М. Історія української конституції / А. Слюсаренко, М. Томенко. – К., 1997. – 187 с.
8. Велика Українська революція. – Нью-Йорк, 1967. – 112 с.
9. Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.). – К., 1999. – 640 с.
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: У 3 т. / П. Христюк. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1923.
11. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. – К. – Львів, 1923–1924.
12. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали.: У 3 т. – Мюнхен, 1983.
13. Тисяча років української суспільно-політичної думки:

У 9 т. – К., 2001.

14. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – К., 1996, 1997.

15. Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки. 1918 – 1920. Документи і матеріали. У 2-х т. – К., 2006, 2007.

16. Західноукраїнська Народна Республіка. Документи і матеріали. У 5-и т. – Івано-Франківськ, 2001 – 2006.

17. Корновенко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919–2000-х рр. / С. Корновенко. – Черкаси: Ант, 2008. – 238 с.

18. Історія Української РСР. У 8 т. 10 кн. – К., 1977. – Т. 5.

19. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 6.: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917 – 1920). – К.: Наукова думка, 1984. – 656 с.

20. Історія селянства Української РСР. У 2 т. Т.2. – К., 1967. – 534 с.

21. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2006. – 632 с.

22. Історія України: нове бачення: У 2-х т. / Під ред. В.А. Смоля. – К., 1995. – Т.1. – 351 с.; 1996. – Т.2. – 492 с.

23. Політична історія України ХХ століття. У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2002 – 2003.

24. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.

25. Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К.: Альтернативи, 2003. – 304 с.

26. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917 – 1920). – К., 1977.

27. Верстюк В. Боротьба трудячого селянства України за зміцнення влади Рад / В. Верстюк. – К., 1984. – 140 с.

28. Хміль І. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад / І. Хміль. – К., 1977. – 199 с.

29. Лях Р. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.) / Р. Лях. – К. – Донецьк: Вища школа, 1975. – 118 с.

30. Витанович І. Аграрна політика українських урядів революції 1917–1920 / І. Витанович. – Мюнхен – Чикаго: Українське історичне товариство, 1968. – 60 с.

31. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914 – 1923 рр.: у 2-х т. – Т.1. / В. Верига. – Львів; Рівне, Видавництво ВАТ „Рівненська друкарня”, 2005. – 472 с.

32. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія / В. Солдатенко. – К., 1999. – 975 с.

33. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. Рубльов, О. Реєнт. – К.: Альтернативи, 1999. – 319 с.

34. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920) / В. Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 488 с.

35. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Монографія / В. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 608 с.

36. Ковальова Н., Корновенко С., Малиновський Б., Михайлюк О., Морозов А. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.) / Н. Ковальова, С. Корновенко, Б. Малиновський, О. Михайлюк, А. Морозов. – Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.

37. Ковальова Наталія Анатоліївна. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. Ковальова. – Дніпропетровськ, 1999. – 185 с.

38. Шнекторенко І. В. Державна політика у галузі хлібогазотівель в Україні у роки першої світової війни 1914–1918 рр. (На матеріалах Катеринославської губернії). – Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.В. Шнекторенко. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 18 с.

39. Пітик Г. А. Селянське питання в політиці Української Держави, Директорії УНР, Раднаркомі УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). – Автореф. дис. ... канд. іст.

наук: 07.00.01 / Г. А. Пітик. – К., 2008. – 23 с.

40. Борисов В. З досвіду рішення продовольчої проблеми в Україні в 1917 – 1920 рр. (Зрівняльний аналіз діяльності політичних партій): Автореферат дис. ... д-ра іст. наук / В. Борисова. – К., 1993. – 48 с.

41. Волкогонов Д. Сталинизм: сущность, генезис, эволюция / Д. Волкогонов // Вопросы истории. – 1990. – №3. – С. 6 – 15.

42. Українська народна республіка – 90 років з дня проголошення. Матеріали наукових читань 25 жовтня 2007 р. – Чернігів, 2007. – 326 с.

43. Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 20–21 листопада 2007 р. – К.: ІНІЕНД НАНУ, 2007. – 513 с.

44. Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917 – 1921 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р.) / Ред. кол.: Смолій В. А. (співголова), Завальнюк О. М. (співголова), Реєнт О. П. та ін. НАН України. Інститут історії України. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. – 336 с.

В.В. Швець

ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.О. ДОМОНТОВИЧА: ОПИС ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

На основі монографії «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния» проаналізовано початки наукової діяльності М.О. Домонтовича.

Ключові слова: М.О. Домонтович, Російське географічне товариство, опис Чернігівської губернії.

On the basis of monograph «Materials for Geography and Statistics of Russia collected by officers of the General Staff, Chernihiv province» analyzes the beginnings of scientific activity M.O. Domontovych.

Key words: M.O. Domontovych, Russian Geographical Society, the description of Chernigov province.

Організація управління армією є однією із найважливіших компонентів сильної держави. Не було винятком і ХІХ ст. з постійним протистоянням великих держав за сфери політичного та військового впливу у світі. Однією з таких держав була Російська імперія, з її величезною територією і з прагненням мати свій вплив всюди, де це було можливо. Саме в ХІХ – на початку ХХ ст. в імперії відбувалися постійні зміни у бік удосконалення вищого командного складу армії.

Найбільш підготовленими до несення служби в органах вищого військового управління Російської імперії найчастіше були офіцери, які закінчили Академію Генерального штабу, а епоха «Великих реформ» помітно скорегувала їхню виняткову місію. Яскравим представником ми вважаємо М.О. Домонтовича, який 1858 р. став її випускником, а вже 1860 р. переведений до Генерального штабу.

У науковій літературі порушена нами тема не отримала достатньої розробки. Із дореволюційних авторів варто вказати дослідження Н. Гліноєцького, в якому йдеться про розвиток Академії генерального штабу до початку 80-х рр. ХІХ ст. [1]. У радянський час спектр досліджень значно розширився. З'явилися статті, в яких вивчалися різні аспекти підготовки офіцерів (викладання історії, топографічна освіта) [2]. Однак у них не завжди давалися об'єктивні оцінки,